Ovidius University Annals of Philology Volume XIV, Number 133-139, 2003

SISTEMUL ORTOGRAFIC APLICAT ÎN REDACTAREA LEXICONULUI DE LA BUDA

Monica Huțanu
Universitatea *de Vest* Timişoara

The orthographic system used in the Lexicon of Buda (Abstract)

The paper analyses the orthographic system used in Lexiconul de la Buda, which is, essentially, the system put forward by Petru Maior in Orthographia romana sive latino-valachica, una cum clavi. Maior checks the first part (A – H) and corrects the spelling, so that it corresponds to the orthographic norms he had established. After his death, the editing of the lexicon is taken over by Alexandru Teodori and Ioan Teodorovici. Although the system is the same, the second part of the lexicon is characterized by inconsistencies: the paper aims at presenting and explaining the reasons why these discrepancies appeared.

În istoria limbii române a existat o perioadă de intense frământări şi controverse privind introducerea şi generalizarea scrierii cu alfabet latin. Cărturari precum Samuil Micu, Gheorghe Şincai, Petru Maior, Timotei Cipariu au elaborat sisteme de scriere, toate bazate pe principiul etimologic, potrivit căruia, în esență, fiecare sunet trebuie notat prin litera corespunzătoare din alfabetul latin, iar dacă aceasta nu există (ca în cazul sunetelor [ă], [î], [ț], [ş], [č], [ğ], [k'], [g']), litera folosită trebuie să fie cea originară, descoperită în etimon sau în alte forme gramaticale ale aceluiaşi cuvânt. Sistemele promovate diferă totuşi prin adoptarea unui punct de vedere radical sau a unuia temperat, prin varietatea, numărul şi dispunerea semnelor diacritice folosite, prin soluțiile oferite la problemele adaptării alfabetului latin la particularitățile pronunțării româneşti.

Sistemul propus de Petru Maior în *Orthographia romana sive latino-valachica, una cum clavi* (1819) va fi cel folosit, după 1820, în redactarea *Lexiconului de la Buda*, operă colectivă[1] ce beneficiază şi de contribuția lui Maior. Acesta revizuieşte prima parte, cuprinzând literele A-H, şi corectează grafia, astfel încât să corespundă normelor ortografice stabilite de el. Totuşi, apar şi în porțiunea revizuită inadvertențe cauzate de neatenție sau de existența mai multor semne pentru un sunet, însă, în general, regulile ortografice sunt respectate.

[1] Dicționarul este început de Samuil Micu, este continuat de Vasile Coloşi, care adaugă limba maghiară şi limba germană, de Ioan Cornelli, de Petru Maior şi este încheiat de Ioan Teodorovici şi Alexandru Teodori. Pentru o prezentare mai detaliată a istoriei *Lexiconului de la Buda*, vezi Maria Protase, *Petru Maior: un ctitor de conştiințe*, Bucureşti, Editura Minerva, 1973, p. 291-297 şi Iosif Pervain şi Maria Protase, *Petru Maior şi* ***Lesiconul de la Buda***, în „Cercetări de lingvistică", XV (1970), nr. 1, p. 11-22.

BDD-A3628 © 2003 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:42 UTC)

Prezentăm mai jos sistemul ortografic utilizat de Petru Maior în redactarea *Lexiconului de la Buda*[2]:

[a] este notat prin *a*: *abur, acu, aducu, aer.*

[ă] Sunetul [ă] apare ca o particularitate în latina populară şi, consideră Maior, a fost adus în Dacia de coloniile romane[3]. Există reguli stricte pentru explicarea notării acestui sunet, căci „cu toate că orice vocală latinească permite la români un sunet foarte închis, […] totuşi nu se poate folosi după bunul plac în locul lui **ъ** în orice cuvânt orice vocală latinească, fără discriminare, ci în locul literei cirilice **ъ** trebuie aleasă mereu acea vocală latinească, pentru care a fost eliminat **ь**."[4] Aşadar, [ă] se notează prin litere latineşti, dar Maior utilizează şi un semn diacritic:

å: *aråmu* „(noi) arăm"

ẻ: *mẻ* „mă"

i̊: *sănı̊tate* „sănătate"

o̊: *pos̊trare* „păstrare"

[e] se notează prin *e*: *cercu, fericitu.*

[i] se notează prin

i: *bibolu, diregu, fire.*

ė: aprėnsu, tėner.

[î] Maior încearcă să demonstreze inutilitatea existenţei unui semn grafic special pentru sunetul [î]; acesta provine din [ă] şi e datorat, consideră Maior, influenţei pe care a avut-o cititul cărţilor de cult cu litere chirilice. El afirmă că, în timp, acest sunet va dispărea; totuşi îl notează prin litere latineşti deasupra cărora aşază accentul circumflex:

â: *mâni*

ê: *vêntu* „vînt"

î: *începere*

û: *gûtu* „gît"

[o] se notează prin *o: dormu, focu, nostru, poporu.*

[u] se notează prin *u: una, unde, uréche, usturoiu*. Aflat între două vocale, *u* nu se pronunţă: *nouẻ, óuẻ, stringeuam*. Totuşi, dacă e notat cu semnul dierezei, se pronunţă: *sciüi.*

[ea] este notat prin *é*: *érnọ́, féta, péna.*

[oa] este notat prin *ó: dómna, mórte, pórta ,scóla.*

[b] se notează prin *b: beutura, biruescu, bocescu, buba.*

---

[2] V. Petru Maior, *Orthographia romana sive latino-valachica, una cum clavi*, în *Şcoala Ardeleană*, vol. II, ediţie critică, note, bibliografie şi glosar de Florea Fugariu, introducere de D. Ghişe şi Pompiliu Teodor, Bucureşti, Editura Minerva, 1983, p. 454-485 şi în *Lesicon românescu-lătinescu-ungurescu-nemţescu*, Buda, 1825, p. III-VIII, 1-53.

[3] *Ibid.*, p. 465.

[4] *Ibid.*, p. 467.

BDD-A3628 © 2003 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:42 UTC)

[k] se notează prin:
c: *carne, cusutu,crésta, fac*;
qu + a, o, u: *quam, quåndu, quare, aquum.*
[k'] este notat prin *che, chi*: *chiaru.*
[č] este notat prin:
ce, ci: *incingu, facere*;
qu + e,i: *quel, queru, nėque, toquila.*
[d] este notat prin *d: dare, dedatu, Domnu.*
[f] este notat prin *f: fagu, firu, fumu.*
[g] se notează prin *g*: *galbenu, gura, glie, lingėndu, culegător.*
[g'] se notează prin *ghe, ghi*: *ghemu, ghinda.*
[ğ] se notează prin *ge, gi*: *gemu, lingi, gėnere.*
[h] se notează prin
h: harnicu, hodina.
ch: Christos, melancholie.
[j] este notat prin *j: ajunu, judecu, jugu;*
[l] este notat prin *l: lacu, lingu, lupu.*
[m] este notat prin *m*: *margine, mortu, mutu.*
[n] se notează prin *n*: *nasu, ninge, nodu.*
[p] este notat prin *p*: *pace, pesce, pårete, pėcatu, porcu.*
[r] este notat prin *r: ramu, rugu, rătundu.*
[s] este notat prin *s*: *sacu, serėnu, sînu, somnu.*
[ş] se notează prin *s + i*: *sie, siede*, precum şi prin *ş*: *eşire, lişia*. În grupul [şt], [ş] este uneori notat, din raţiuni etimologice, prin *sc + e, i*: *cunóscere, firesci.*
[t] se notează prin *t: tace, teme, turma.*
[ţ] este notat prin:
t + i: *tie, pătitu, batuti*;
ç: *cálçiuni, ceça, puçin*;
ţ: *mulţi, ţéra, cărţi, toţi.*
[v] se notează prin *v: vinu, via.*
[z] este notat prin:
s: *sbórå, deslegatu, pisma, desnodatu;*
ã: *auãi, ãicu, ÿieu;*
z: „Dacă vrei să foloseşti litera *z*, poţi s-o faci"[5].

Deşi respinge fonetismul („cei care stabilesc reguli ortografice pentru graiul lor propriu […] vor păgubi foarte grav mulţimea restului românilor"[6]), sistemul lui Petru Maior nu e caracterizat de un etimologism extrem; apelul permanent la natura

[5] Petru Maior, *Orthographia romana sive latino-valachica, una cum clavi*, în *** *Şcoala Ardeleană, ed. cit.*, p. 483.
[6] *Ibid.*, p. 455.

BDD-A3628 © 2003 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:42 UTC)

limbii române îl împiedică să promoveze un etimologism radical. El consideră că sunetele pentru care în alfabetul latin nu există litere (şi nu există model nici în ortografia italiană) nu trebuie notate prin litere create (aşa cum face, de exemplu, Gheorghe Şincai), ci trebuie folosite semne diacritice, utilizându-se, în consecinţă, litere latine. Fonetismul se regăseşte şi în respingerea geminatelor: consoanele geminate nu sunt o realitate lingvistică, ele nu există în vorbire, deci nu ar trebui notate nici în scris, deoarece e „împotriva firii limbii române”.[7]

După moartea lui Petru Maior, întocmirea *Lexiconului* e preluată de fraţii Alexandru Teodori şi Ioan Teodorovici, care redactează literele de la I la Z. Deşi sistemul aplicat e tot cel al lui Maior, abaterile sunt mult mai numeroase şi au cauze diverse. Vom încerca să explicăm motivele apariţiei acestor neconcordanţe, urmărind felul în care este respectat, în cuvintele-titlu de la I la Z, sistemul luat ca etalon şi, unde e posibil, comparând ortografia cuvintelor din exemple cu cea propusă de Maior în partea revizuită.

Cel mai frecvent, inadvertenţele sunt pricinuite de caracterul etimologic al sistemului: un sunet este redat prin mai multe semne grafice şi o literă notează, în contexte diferite, sunete diferite; de aceea, vom găsi, uneori la distanţă mică, inconsecvenţe în scrierea cuvintelor. Iată câteva exemple de notare neunitară a unui cuvânt:

[ă]: å - ė: *bårfescu* (p. 48) - *bėrféste* (p. 371); *déquå* (p. 608) - *dachė* (p. 162); *diminétiå séu demånétiå* (p. 189) - *deminéţė* (p. 359); *învåţiåturå* (p. 297) - *învėţėturå* (p. 324); *långå* (p. 342) - *lồngė* (p. 348); *måchnire* (p. 696) - *mėhnire* (p. 384); *Mårié ta* (p. 377) - *Mėrié ta* (p. 377);

å - ì: *gåcescu* (p. 385) - *gìcescu* (p. 238); *grådină* (p. 241) - *grìdina* (p. 304);

[i]: i - ė: *arinå* (p. 31) - *arėnă* (p. 602); *atinsu* (p. 39) - *atėnsu* (p. 421); *cuţitu* (p. 160) - *cuţėtului* (p. 606); *iconomie* (p. 270) - *ėconomie* (p. 526); *inainte* (p. 436) - *inaėnte* (p. 286); *mincinosul* (p. 416) - *mėncinosu* (p. 384); *puçintelu* (p. 558) - *puçėntelu* (p. 618); (el) *vine* (p. 757) - (el) *vėne* (p. 628); *veninatå* (p. 748) - *venėnatå* (p. 621);

[ţ]: ţ - ç: *hoţiu* (p. 266) - *hoçu* (p. 376); *maţe* (p. 381) - *maçiå* (p. 538);

ţ - ti: *fiėnţå* (p. 362) - *fiintiå séu fiėntiå* (p. 218); *deminéţė* (p. 359) - *diminétiå séu demånétiå* (p. 189);

ti - ç: *grétiå séu grauétiå* (p. 244) - *gréça* (p.316);

[z]: ã - z: *ãårescu* (p. 547) - *zårescu* (p. 767); *ãebavnicu* (p. 697) - *zėbavnicu* (p. 769); *ãeludu* (p. 555) - *zåludu* (p. 767); *ãiace* (p. 597) - *zace* (p. 766); *ãidire* (p. 511) - *zidire* (p. 770); *grumaãi* (p. 604) - *grumazi* (p. 247); *raãemu* (p. 553), *raãimu* (p. 554) - *razimu* (p. 578); *raãiå* (p. 656) - *razå* (p. 578);

s - z: *pånsă* (p. 413) - *pånză* (p. 481); *sėpadă* (p. 417) - *zåpadă* (p. 767); *sidåritu* (p. 395) - *zidårescu, rire, ritu* (p. 770).

[7] *Ibid*., p. 460.

BDD-A3628 © 2003 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:42 UTC)

Dacă aceste neconcordanţe pot fi puse pe seama neatenţiei sau a neglijenţei şi nu încalcă decât parţial normele stabilite, nu acelaşi e cazul formelor marcate de un etimologism extrem, pe care le propun Teodori şi Teodorovici. Trei sunt regulile ortografice pe care, din raţiuni etimologice, succesorii lui Petru Maior nu le respectă:

a) Maior consideră că sunt necesare şi suficiente douăzeci de litere[8] (cărora le va adăuga semne diacritice pentru redarea sunetelor specifice limbii române). El încearcă să elimine şi litera *x*, care nu apare în cuvintele moştenite, recomandând folosirea lui *s* sau a grupului *cs*; totuşi, „dacă preferă să păstreze însăşi forma *x*, din pricina scurtimii scrierii, aşa cum se pretinde, n-am nimic împotrivă”[9]. Celor douăzeci de litere le sunt adăugate, în cea de-a doua parte a *Lexiconului* (I - Z), şi alte semne, care au deseori rolul de a scoate în evidenţă originea latină a cuvintelor:

y: *amygdalå* (p. 644) (v. lat. *amygdala*) (la Maior apare forma *amigdalå* - p. 20); *labyrinthu* (p. 340) (v. lat. *labyrinthus*, fr. *labyrinthe*); *mysteriu* (p. 694) (v. lat. *mysterium*, fr. *mystère*); *sympathie* (p. 691) (v. lat.*sympathia*, fr. *sympathie*); *thymĭe* (p. 601) (probabil din lat. **thymanea*); *tymĭiţå* (p. 328) (< *tămâie* + *-iţă*; *tămâie* < lat. **thymanea*); *typu* (p. 272) (< lat. *typus*, fr. *type*);

ph: *emphaticéscå* (p. 464) (< *emfatic* + *-esc*; *emfatic* < lat. *emphaticus*, fr. *emphatique*).

b) Maior nu acceptă folosirea consoanelor geminate[10]; această normă nu e însă respectată de Alexandru Teodori şi Ioan Teodorovici, care încearcă să demonstreze prin scriere originea latină a cuvintelor. De aceea, se întâlnesc forme precum: (ale) *annului* (p. 363) (*an* < lat. *annus*) (la Maior apare *anu* - p. 23), *cållårasi* (p. 668) (< *călare* + *-aş*; *călare* < lat. *caballaris, -em*), *commutu* (p. 546) (< lat. *commutare*), *callu, cavallu* (p. 603) (< lat. *caballus*), *currĕndu* (p. 554) (< lat. *currendo*), *ferru* (p. 390) (< lat. *ferrum*), *grammaticå* (p. 406) (< lat., it. *grammatica*), *inţellegu* (p. 382) (< lat. *intelligere*), *nullå* (p. 451) (v. lat. *nullus, -a, -um*), *occasie* (p. 687) (v. lat. *occasio, -onis*, fr. *occasion*, germ. *Okasion*), *oppunu* (p. 560) (< lat. *opponere*), *passere* (p. 588) (< lat. *passer*), *promissu* (p. 670) (< *promite*; *promite* < lat. *promitto, -ere, misi, missus*), *puii séu pulli* (p. 622) (< lat. **pulleus, -i*), *sillabå* (p. 735) (< lat. *syllaba*, fr. *syllabe*), *summå* (p. 560) (< lat. *summa*, v. şi pol. *suma*), *turturé, -relle* (p. 728) (< lat. *turburella, -ae*).

Fenomenul geminării se întâlneşte însă şi în cazuri în care în etimon nu apar consoane duble; dacă forme precum *innaĕnte (*p. 300), *ĭnnainte* (p. 511) (< lat. *in ab ante*) sau *innapoi* (p. 281) (< *în* + *apoi*) sunt motivate de analogia cu termenii derivaţi *innodu, innoescu, innoire, innoptatu* etc., existenţi în *Lexicon*, nu acelaşi e

[8] Petru Maior, *Orthographia romana sive latino-valachica, una cum clavi*, în *** *Şcoala Ardeleană, ed. cit.*, p. 459.
[9] *Ibid*., p. 460.
[10] V. *supra*, p. 5-6.

BDD-A3628 © 2003 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:42 UTC)

cazul unor cuvinte ca *deffectu* (p. 314), al cărui etimon latin este *defectus*, sau *precollici*, substantiv cu etimologie necunoscută[11].

c) Dacă sunetul exista în limba latină, el trebuie notat prin litera care îl reda în latină. Teodori şi Teodorovici însă nu respectă această regulă care îl diferenţiază pe Maior de alţi reprezentanţi ai Şcolii Ardelene şi de aceea sunt frecvente forme precum: *a fóra* (p. 344) (< lat. *ad foras)*, *bonå* (p. 271), *bonu* (p. 359) (< lat. *bonus, -a, -um*), *compåråtoriu* (p. 359) (< *cumpăra* + *-(ă)tor*; *cumpăra* < lat. *comparo, -are*), *conoscuta* (p. 669) (< *cunoaşte*; *cunoaşte* < lat. *connoscere*), *conosciénţia* (p. 683) (< *cunoaşte* + *-inţă*; *cunoaşte* < lat. *connoscere*), *coprénsu* (p. 728) (< *cuprinde*; *cuprinde*< lat. *comprendere*), *fórå* (p. 349) (< lat. *foras*), *formosu* (p. 394) (< lat. *formosus*), *longu* (p. 617) (< lat. *longus*), *nomele* (p. 618) (< lat. *nomen*), *ponere* (p. 315), *ponu* (p. 342 (< *pune*; *pune* < lat. *ponere*), *ponétoriu* (p. 347) (< *pune* + *-tor*; *pune* < lat. *ponere*), *portare* (p. 359) (< *purta*; *purta* < lat. *portare*), *poténţia* (p. 397) (< lat. *potentia*), *potére* (p. 369) (< *putea*; *putea* < lat. *potere*), *poternicie* (p. 566) (< *putere* + *-nic*; *putea* < lat. *potere*).

Inadvertenţele faţă de normele stabilite de Maior nu sunt doar de natură etimologizantă, ci apar şi grafii care încearcă să simplifice sistemul, variante mai apropiate de cele fonetice.

Sistemul de scriere al lui Petru Maior se întoarce uneori împotriva concepţiilor sale teoretice. Maior nu e împotriva schimbării pronunţării în timp, propunând ca vocalele velare să-şi piardă timbrul închis şi să fie rostite fără a se ţine seama de semnele diacritice[12]: „când un străin va citi astfel [fără să respecte semnele diacritice] va greşi *scuzabil* (s.a.) împotriva pronunţării româneşti, dar cu pronunţia sa va face limba română mai aproape de limba literară latină. Iar cu vremea, chiar şi românii vor prinde gust să-i imite pe străini în lectură şi pe nesimţite se vor îndepărta de sunetul foarte închis al vocalelor.”[13] Acest lucru nu e posibil însă în cazul în care literele *é, í, ê, î* sunt precedate de *c* şi *g*, motivul fiind notarea sunetelor [č] şi [ğ], după model italian, prin grupurile *ce, ci, ge, gi*.

Teodori şi Teodorovici par a fi conştienţi de acest pericol şi folosesc, în asemenea situaţii, litera *h* fără valoare fonologică, pe care o introduc între cele două

[11] Nici măcar în *Lesicon*, cunoscut pentru mulţimea etimoanelor latineşti, nu se dă etimologia cuvântului.

[12] Maior şi ceilalţi reprezentanţi ai direcţiei etimologice sunt conştienţi de influenţa pe care scrierea o are asupra pronunţării. Flora Şuteu observă că principiul etimologic susţine „identificarea ei [a formei scrise] cu *esenţa, geniul, firea, natura* (s.a.) limbii, dând astfel posibilitatea să se considere îndreptăţiţi de a-şi modifica pronunţarea după aceste forme grafice mai apropiate de «adevărata limbă românească».” V. Flora Şuteu, *Influenţa ortografiei asupra pronunţării literare româneşti*, [Bucureşti], Editura Academiei, 1976, p.63.

[13] Petru Maior, *Orthographia romana sive latino-valachica, una cum clavi*, în *** *Şcoala Ardeleană, ed. cit.*, p. 466.

BDD-A3628 © 2003 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:42 UTC)

semne: *aleghẻtoriu* (p. 335), *curghẻtóre* (p. 407), *incinghẻtóre* (p. 291), *invinghẻtoriu* (p. 324), *lunghẻu* (p. 363), *merghẻtoriu* (p. 386), *ucighẻtoriu* (p. 464). Apar şi forme precum *călugheru* (p. 399), *direghetorie* (p. 342), fără semne diacritice, omise fie din neglijenţă, fie din dorinţa, neexprimată explicit, de a renunţa total la ele.

Tot o apropiere de fonetism poate fi considerată şi notarea diftongului [§a] ca în ortografia actuală, prin *ea*: *deasupra* (p. 492) (la Maior găsim *dé supra* - p. 186); *proptea* (p. 553); *pururea* (p. 564) sau prin *ia*: *ferbinţială* (p. 513); *liacu* (p. 496); *luciafẻru* (p. 359). Trebuie remarcat şi faptul că se dau variante cu *ea* / *ia* şi pentru cuvintele cu *é* iniţial: *éccẻ* (p. 203), dar şi *iachẻ* (p. 269); *édă* (p. 203), dar şi *iadă* (p. 269); *épă* (p. 204), dar şi *iapă* (p. 269); *érbă* (p. 205), dar şi *iarbă* (p. 269).

Deşi e tributar etimologismului, sistemul ortografic utilizat în *Lexiconul de la Buda* este mai accesibil decât cele ale altor reprezentanţi ai acestei direcţii, în special datorită folosirii generalizate a semnelor diacritice, dintre care unele sunt păstrate şi în ortografia actuală. El se caracterizează prin inconsecvenţă, în special în porţiunea pe care Petru Maior nu a ajuns să o corecteze (I - Z). Inadvertenţele apar în primul rând din cauza tendinţelor mai pregnant etimologizante de care dau dovadă fraţii Teodori şi Teodorovici (introduc litere pe care Maior nu le acceptă, folosesc consoane geminate şi propun forme mai apropiate de etimonul latin), dar apar şi manifestări ale fonetismului, concretizate în încercări de simplificare a ortografiei.

BIBLIOGRAFIE

Lesicon românesc-lătinesc-unguresc-nemţesc, Buda, 1825.

Lungu, Ion, *Şcoala ardeleană. Mişcare culturală naţională iluministă*, ediţia a II-a revăzută, Bucureşti, Editura „Viitorul românesc", 1995.

Pervain, Iosif şi Protase, Maria, *Petru Maior şi* ***Lesiconul de la Buda***, în „Cercetări de lingvistică", XV (1970), nr. 1, p. 11-22.

Protase, Maria, *Petru Maior: un ctitor de conştiinţe*, Bucureşti, Editura Minerva, 1973, p. 260-300.

*** *Şcoala Ardeleană*, ediţie critică, note, bibliografie şi glosar de Florea Fugariu, introducere de D. Ghişe şi Pompiliu Teodor, Bucureşti, Editura Minerva, 1983.

Şuteu, Flora, *Influenţa ortografiei asupra pronunţării literare româneşti*, Bucureşti, Editura Academiei, 1976.

BDD-A3628 © 2003 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:57:42 UTC)